

Ivan Marović

O GODINI RAZORENJA SALONE

UDK 9 401:737 (497.13 Salona)"6"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 20. III 1991.

Ivan Marović

58 000 Split

Zrinsko-Frankopanska 25

Arheološki muzej

Prigodom iskopavanja 1979. god. u Solinu, u istočnom dijelu grada otkriven je depot bizantinskog brončanog novca (51 komad). U tom depotu najstariji je novac Justinijana I. a najmlađi Heraklija sa sinom Heraklijem Konstantinom. Općenito je dosad prihvaćano stanovište da na području Salone nakon njenog razorenja i napuštanja stanovništva nije više nikada bio obnovljen život. Budući da je u navedenom depotu bio najmlađi novac Heraklijev, kovan 630/31, a kako je nađen u arealu starog grada, to znači da se u Saloni živjelo i nakon 614. god. koju je svojevremeno označio F. Bulić kao godinu u kojoj je došlo do propasti grada. Autor je u ovom članku naveo sve datume koje su ranije predlagali povjesničari o godini razorenja i napuštanja Salone. Navodeći i druge nalaze Heraklijeva novca iz Salone koji su emitirani poslije 614. god., pa zatim onog najmlađeg iz depota autor iznosi mišljenje da je do propasti grada došlo poslije 630/31. god., a prije dolaska opata Martina u naše krajeve tj. između 631. i 639. godine.

Don Frane Bulić je svoj iscrpni članak¹⁾ u kojem je iznio dotad poznate i objašnjene podatke o godini razorenja Salone završio rečenicom: "Ci vorrebbe qualche fortunato rinvenimento a Salona, per precisare ancora meglio questo periodo e darci l'anno esatto. Questo ritrovamento non è escluso. Vasto ancora e fecondo è il campo delle indagini archeologiche Salonitane!" ("Željeli bismo da neki sretan nalaz u Solinu još bolje odredi period i dade nam

---

Ovaj rad objavljen je na engleskom jeziku: I. Marović, Reflexions about Year of the Destruction of Salona, u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. 77 (= Disputationes Salonitanae – II, znanstveni skup u povodu 100. obljetnice navedenog časopisa, Split 1984, str. 293–314, 4 table.

točnu godinu. Ovaj nalaz nije isključen. Prostrano je još i plodno polje solinskih arheoloških istraživanja!"). Ova Bulićeva želja izrečena pred više od sedamdeset godina, čini se, da je konačno ispunjena prigodom obimnih arheoloških istraživanja u 1979. god. u Solinu, koja su zajednički obavljali Arheološki muzej u Splitu i Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture grada Splita.²⁾ Tada je na području OOUR "Voljak" (ex "Šperac") nađen depot bakrenog novca u kojem su zastupljeni bizantski vladari od Justinijana I. do Heraklija s izuzetkom Tiberija II.³⁾

Prije nego iznesem sadržaj depota i dadem svoje poglede na godinu razorenja Salone, smatram potrebnim u kraćim crtama iznijeti ranija mišljenja o godini razorenja grada kako ih je F. Bulić prikazao na stranicama nekadašnjeg *Bullettino di archeologia e storia dalmata* uz njegov zaključak da je Salona srušena 614. god. Taj datum⁴⁾ je nakon toga općenito bio prihvaćen i zadržao se do naših dana.

O padu Salone nema nikakvih direktnih vijesti suvremenih pisaca onog vremena, jer su povijesni izvori, kako to ističe izvrсни znalac bizantske prošlosti G. Ostrogorski, veoma oskudni za 7. i 8. st. bizantskog carstva, a osobito pak skromni su za period poslije Heraklija.⁵⁾

Od pisaca na istoku koji govore o padu Salone prvi je car Konstantin Porfirogenet.⁶⁾ On u svom poznatom djelu "De administrando imperio", u poglavlju 29. i 30. pisanom sredinom 10. stoljeća, što znači 300. god. nakon što je Salona srušena, govori o tom događaju. Od zapadnih izvora prva vijest koja posredno govori o razorenju Salone, odnosno o teškim prilikama u Istri i Dalmaciji nakon dolaska Slavena, odnosi se na prvu polovicu 7. st. tj. na misiju opata Martina. Njega je 641. god. poslao papa Ivan IV (640-642) da otkupi zarobljenike i sakupi kosti mučenika u našim krajevima prema čemu se zaključuje da je Salona morala biti već ranije porušena.⁷⁾

Radi uvida u mišljenja starijih povijesničara o godini razorenja Salone ja ću na temelju spomenute Bulićeve rasprave, pisane pred 85 godina, sasvim sumarno iznijeti kako su naši i strani povijesničari datirali taj događaj, tj. vrijeme kada je Salona bila razorena i napuštena.

Bulić u svom radu kao prvog navodi Luciusa, koji drži da je Salona razorena posljednjih godina vladanja cara Heraklija (610-641). Farlati misli da je grad razoren 639. god. a istog je mišljenja i Dümmler. Engel zauzimanje Dalmacije i pad Salone stavlja u vrijeme između 610-620. god. F. Carrara bliži je mišljenju Luciusa i Farlatija pa i on predlaže 639. god. kao datum razorenja grada.⁸⁾ Florinnsky i Grot u raspravama o djelu Konstantina Porfirogeneta osobito u poglavlju 29. i 30., čini se, da su skloni staviti pad Salone u 626. god., pa se i sam Rački poveo za njima u prihvaćanju navedene godine napustivši raniji datum razorenja grada tj. 639. god.⁹⁾ Toma Arhidakon s još nekim autorima navodi da su Dubrovnik osnovali bjegunci iz Salone, a kako se godina osnutka Dubrovnika uzimala kao 626. to je *eo ipso* značilo da je Salona morala biti razorena iste godine,¹⁰⁾ odnosno godinu dana ranije.¹¹⁾

Prije negoli će se Bulić u istoj raspravi i sam pozabaviti 30. poglavljem *De administrando imperio* Konst. Porfirogeneta, a na temelju gore sumiranih mišljenja navedenih povjesničara, on izjavljuje da mu nije prihvatljiva 639. ali ni 626. godina kao datum razorenja Salone. Nadalje Bulić ističe da se iz careva pisanja ne može doznati datum propasti grada, već samo način kako je grad bio zauzet, iznoseći usput mišljenje Boguslavskog da bi Salona bila srušena između 622. i 626. god.¹²⁾ Osim Konstantina Porfirogeneta Bulić citira i Tomu Arhidakona koji u svojoj kronici kao i car, uz prikaz povijesnih događaja, opisuje način kako je zauzeta Salona. S našeg današnjeg pristupa ovom problemu, o kojem ću niže iznijeti svoje mišljenje, interesantno je navesti da Bulić¹³⁾ napominje kako se na jednom mjestu u Barberinskom kodeksu Tomine Povijesti, gdje se govori kako su Avari bez vlastitih gubitaka razrušili grad, nalazi dodatak: "tam turre quae moenia sub annis DCXXV; praeterquam solum theatri aedificium in occidentali parte constructum fuerat". Bulić ovu dataciju ne prihvaća zbog toga što se – kako on kaže – na zapadnoj strani Salone nalazi amfiteatar a ne teatar, uza sve to što i sam iznosi da se, i u njegovo doba kod gotovo suvremenih pisaca, ova dva objekta često brkaju.

N. Klaić¹⁴⁾ u svojoj obradi Tomina djela također odbacuje 625. god. kao datum razorenja Salone prihvaćajući Bulićev datum tj. 614. god. i postavlja pitanje kako se došlo do 625. god. kao datuma razorenja grada u Tominom djelu. Ona smatra da je piscu Historije možda stajao na raspolaganju neki izvor koji nam je do sada ostao nepoznat.

Dosljedno svom stavu objektivnog iznošenja mišljenja, kako onih ranijih povjesničara, tako i svojih suvremenika, Bulić u spomenutom članku donosi opširan citat iz Jirečekove studije o Romanima u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku prema kojem bi Salona bila razorena u posljednjim godinama Fokina vladanja (602–610) tj. prije 610. god.¹⁵⁾

Nakon Jirečekova citata Bulić daje i nešto duži izvadak iz Nodilove "Historije srednjeg vieka" gdje je prikazano stanje u kojem se nalazilo obalno i priobalno područje u vrijeme prije razorenja grada do kojeg je – prema Nodilu – došlo oko 614. god.¹⁶⁾ Iza Nodilove datacije na istom mjestu (Bulić, o. c.) navedena su još dva autora: Niederle i Stanojević koji su mišljenja da je Salona stradala posljednjih godina vladanja cara Foke, a to znači prije 610. god.¹⁷⁾ prema čemu su oni suglasni s Jirečekovom datacijom razorenja grada. Citiranjem datuma o razorenju grada Bulić je završio iznoseći mišljenje V. Klaića da su Salona i ostali gradovi u Dalmaciji propali između 610–626. god.¹⁸⁾

Ja sam sumarno prikazao prvi dio Bulićeva članka o padu Salone, jer je to temeljni rad u kojem je raspravljani spomenuti problem. Mora se i na ovom mjestu upozoriti na Bulićevo korektno iznošenje mišljenja svih u ono vrijeme više ili manje poznatih povjesničara bilo da su se priklanjali mišljenju Bulićevu ili su s njim bili u neskladu. Ne mogu opet a da ne istaknem i

Bulićevu svojevremenu rezigniranost u pogledu određivanja datuma propasti Salone koju je on izrazio godinu dana ranije (tj. 1905. prije već citiranog članka u Bull. dalm, XXIX/1906, 268-304) povodom recenzije Nodilove "Historije srednjeg vieka" u kojoj jedno poglavlje nosi naslov "Solin razoren". Pošto je Bulić naveo Jirečekovu (609. god.) i Nodilovu (oko 614. god.) dataciju razorenja Salone, on na spomenutom mjestu kaže da se na temelju povijesnih izvora ne može doći do točnog zaključka kada je grad bio razoren, pa tom prigodom ističe želju da neki sretan nalaz kakvog natpisa iz Salone pouzdanije odredi točnu godinu kada je to bilo.¹⁹⁾ Godinu dana kasnije (1906. god.), na početku drugog dijela spomenutog članka,²⁰⁾ Bulić, približujući datacije Nodila i Jirečeka, misli da je to bilo ili zadnjih godina Fokina vladanja ili pak na početku Heraklijeva, dakle između 608. i 614. god. u čemu je – kako on kaže – mala razlika.

Pošto su u prvom dijelu netom spomenutog Bulićeva članka iznesena mišljenja i datacije prije navedenih povjesničara, u drugom se nastavlja rasprava o istom problemu obradom arheološke, epigrafske građe tj. triju natpisa iz Salone koji se datiraju pod kraj 6. odnosno početak 7. st. pa bi prema tome bili zadnja pisana svjedočanstva života u Saloni.

Prvi je natpis onaj na kojem se spominje nadbiskup Maksim.²¹⁾ Taj natpis je u ono vrijeme bio netočno čitan pa prema tome i interpretiran. Njega je kasnije revidirao R. Egger²²⁾ i njegovo je čitanje kao i interpretacija bila općenito prihvaćena. Prema Eggerovu tumačenju na spomenutom natpisu nije riječ o osobi koja bi se zvala Vita, nego se izražava želja da Bog poživi nadbiskupa Maksima. Ovaj je natpis bio urezan na nadvratniku, a ne na sarkofagu i pripada kasnom periodu 6. st.

Drugi natpis (CIL III, 9527) je onaj svećenika Ivana, čuvara bazilike sv. Staša u Marusincu (Ioannes Anastasii servans limina sancti), koji se datira vjerojatnije u 603. god. a ne u 599. god.²³⁾

Za treći natpis, koji je dosad izazivao velik broj komentara i tumačenja, može se kazati da je bio glavni oslonac Buliću u stvaranju zaključka o godini 614. kao datumu razorenja Salone. To je natpis na kojem se navodi datum smrti opatice Ivane iz Sirmijuma (Johanna abatissa Sermensis).²⁴⁾ Kod ovog natpisa glavni problem i najveća poteškoća leži u čitanju oštećenog dijela natpisa gdje je uklesan broj indikcije. Bulić, Mommsen, Kubitschek i Jelić taj broj su čitali kao XV. pa bi prema tome dan smrti opatice Ivane pao u petak 12. svibnja, a nalazio bi se u jednoj od sljedećih godina: 327, 612, 657 i 702. Zbog sigurno utvrđenih povijesnih događaja iz spomenutog niza godina treba eliminirati sve godine osim 612. Međutim suprotnog mišljenja je bio K. Jireček,²⁵⁾ jer on ne prihvaća čitanje rimskog broja kao XV. već kao XIV. (quarta decima) pa bi prema njegovu mišljenju datum smrti opatice Ivane pao ili u 506. ili u 551. god. Ovdje treba dodati da je prigodom prvih DISPUTATIONES SALONITANAE, održanih 1970. god. B. Gabričević²⁶⁾ ponovno skrenuo pažnju na ovaj natpis postavivši neke primjedbe, koje doduše,

kako i sam upozorava, nemaju snagu dokaza koji bi opovrgli kronološki red, ali ukazuju da se od Bulića predloženi datum (tj. 612. god.) ne smije uzimati apsolutno točnim i konačno određenim s obzirom na dvije mogućnosti čitanja indikcije kao quartadecima odnosno quintadecima. On bi bio više sklon čitanju indikcije kao quartadecima i uzimanju 551. god. kao datuma smrti opatice Ivane s razloga što se navođenje indikcije bez oznake konzulata općenito javlja od sredine 6. st. i što je sredina 6. st. prikladnija da jedna opatica iz Sirmijuma dođe u Salonu. Uz spomenuto upozorava i na položaj sarkofaga u nekropoli u Manastirinama u odnosu prema grobu sv. Dujma.²⁷⁾

Bulić, dosljedan u svom izlaganju o godini propasti Salone, prikazavši povijesne izvore, odnosno mišljenja pojedinih povjesničara, zatim pozvavši se i na epigrafske podatke, zaključio je svoj iscrpni članak konstatacijom da treba napustiti sva ranija mišljenja da je Salona bila razorena 626. odnosno 639. godine već datum ograničiti na vrijeme od 612. do 614. god.²⁸⁾ Od tog se vremena ovaj posljednji datum uzima kao općenito prihvaćeni termin razorenja Salone pa je on ušao kako u stručnu tako i u publicističku literaturu zahvaljujući u ono vrijeme iznesenim dokazima kao i autoritetu osoba koje su ga podržavale, u prvom redu samog F. Bulića.

Prigodom sondažnih radova 1979. god. u Solinu otkopan je, između ostaloga, u kompleksu zgrada na sektoru I. dio jednog kanala, vjerojatno iz kasnijeg vremena antičkog grada.²⁹⁾ Taj dio kanala u momentu otkrića nije bio potpuno ispunjen zemljom pa su prigodom čišćenja zemlje iznad ploča koje su ga pokrivale, u dubini 1,30 m od današnje površine, bili na jednom mjestu u krugu kojih 30 cm uočeni bakreni novci. Oni su u času otkrića većinom bili gotovo neprepoznatljivi zbog debelih slojeva oksida s kojim se izmiješala i sitna fina zemljana prašina. Među novcima pomiješanim sa zemljom i po nekim sitnijim komadićima ugljena bio je i jedan ulomak kupe kanalice što bi moglo svjedočiti da se ovaj novac jednom nalazio u prostoru koji je bio zahvaćen vatrom koju je pokrio dio krova. Na taj ulomak, zbog oksidacije, slijepila su se dva follisa koji su već na terenu upozoravali da se vrlo vjerojatno radi o bizantskom novcu. Čišćenjem i razdvajanjem slijepljenog novca izbrojen je ukupno 51 komad od 40, 20 i 10 numija. Novci su dosta slabo sačuvani tako da nije bilo moguće sve primjerke točno identificirati odnosno determinirati. Neki od njih, iako se čini da nisu bili dugo u upotrebi, ili su prilično oštećeni ili su slabo otkivani. Osim oksidacije slaboj sačuvanosti najvjerojatnije može biti uzrok i kiselost zemlje zbog raznoraznih radova koji su se posljednjih godina odvijali na istraživanom području. Od navedenog broja dosad nije bilo moguće identificirati nego svega 6 primjeraka zbog gotovo potpune obostrane izlisanosti. Međutim ovih 6 primjeraka čini mi se, da će ipak većina pripadati Justinijanu I. što je – s obzirom na problem o kojem raspravljamo – od manje važnosti. Pretpostavljam da među neidentificiranim novcima nema novca koji bi pripadao Herakliju ili nekom vladaru poslije njega.

U depotu su zastupani sljedeći carevi:

1. Justinijan I (527-565)	8 komada
2. Justin II (565-578)	13 komada
3. Mauricije Tiberije (582-602)	14 komada
4. Foka (602-610)	6 komada
5. Heraklije (610-641)	4 komada
6. Neodređenih	6 komada
	<i>ukupno</i> 51 komad

Među identificiranim novcima – kako se vidi iz priloženog kataloga (str. 73) – bilo je moguće za veći dio odrediti i kovnice pa su one ovako zastupljene: Konstantinopolis 14 primjeraka, Nikomedija 12, Thessaloniki (Solun) 8, Ky-sikos 3, Antiohija 2, italska kovnica (Rim) 4, a u 8 primjeraka to nije bilo moguće ustanoviti zbog loše sačuvanosti.

Iz slijeda vladara vidljivo je da su u ovom depotu u neprekidnom redu prisutni svi s izuzetkom Tiberija II. Konstantina bizantski carevi od prve četvrtine 6. st. do prve četvrtine 7. st. dakle kroz stotinu godina. To je vrijeme u kojem su se na ovom jadranskom području odigrali brojni veoma važni povijesni događaji: odlazak Istočnih Gota, avaroslavenske provale, odnosno hrvatsko doseljenje i propast Salone. U tom se periodu osobito od sredine 6. st. provincija Dalmacija, a s njom i Salona zbog neprekidnih pljačkaških upada i borbi s avarskim i slavenskim grupama, nalazi u teškim društvenim i ekonomskim prilikama – uza sve pokušaje Justinijana I. da reformama ojača snagu carstva i povrati mu sjaj nekadašnjeg rimskog imperija kojeg se on smatrao legitimnim nasljednikom. Naravno da je zbog spomenutih avaroslavenskih upada došlo do opće društvene nesigurnosti, ekonomskog propadanja zbog razaranja i pustošenja zemlje, smanjivanja trgovačke razmjene na cijelom Balkanskom poluotoku. To se svakako odnosi i na naše obalne i priobalne krajeve pri čemu mislim i na područje koje je po tradiciji gravitiralo Saloni kao nekadašnjem administrativnom i političkom centru. Stoga mi se čini da je ovom prigodom korisno iznijeti podatke o stanju bizantskog novca u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu i time barem dijelom osvijetliti ekonomske, odnosno trgovačke odnose. Kod toga ću – u prvom redu – uzeti u obzir novce onih vladara koji su zastupani u našem depotu, a to su – kako smo vidjeli – vladari 6. i početka 7. st.

U Numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu do 1979. god. je identificirao 1911 primjeraka bizantskog novca. Taj je novac dospio u Muzej možda prigodom raznih iskopavanja, zatim najviše kupovinom od privatnika, slučajnih nalaznika iz srednje Dalmacije, kao i nabavom kompletnih zbirka ranijih kolekcionara od kojih su najvrijednije ona K. Stockerta (Beč), J. i L. Machieda (Hvar) i F. Kalogjere (Blato na Korčuli). Moram – na žalost – odmah istaknuti da se za svega 661 primjerak ovog novca znaju lokaliteti gdje je bio otkopan, što iznosi 34,58 % od ukupnog fundusa. Ako se vladarima od Anastazija do Heraklija pribroje i barbarske emisije, kao i ona tzv. soli-

nske kovnice, pa dio Stockertove zbirke, onda to čini više od polovine ukupnog bizantskog fundusa u Muzeju tj. 1238 komada odnosno 64,78 %. Ovako velik broj pripada vremenu od 491. do 641. god. tj. periodu od 150 godina. Na sve ostalo vrijeme gotovo za 800 godina (tj. od 641. do pada Carigrada) u zbirci ima 673 komada. To je, dakle, znatno nepovoljnija proporcija od prethodne tim više ima li se na umu da hrvatski vladari nisu kovali vlastiti novac već su se služili bizantskim, što je osobito značajno za čitavo vrijeme hrvatske države (850–1102). S povijesnog stanovišta mislim da je zanimljivo upozoriti da u zbirci tako reći nema primjeraka franačkog novca. U ovu problematiku bilo bi zanimljivo uključiti i odnose kasnijeg bizantskog kovanja prema onom ugarskom nakon 1102. god. kao i venecijanskom, ali rasprava o tome ovaj čas ne pripada našoj temi.

Od bizantskog novca iz Numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Splitu za koji sam uvjeren da je vrlo vjerojatno sakupljen u toku više od 150 godina na području od Zadra do Neretve uz obalu i do dinarskog lanca u zaleđu, navodim careve od Anastazija do Heraklija. U niže navedene brojke nisu uvršteni novci iz Stockertove zbirke u kojoj ima 326 primjeraka vrlo kvalitetnog bakrenog i srebrenog novca, jer nema podataka gdje je bio nabavljan, iako sam uvjeren da će određen dio tog novca potjecati s našeg obalnog područja, odnosno iz srednje Dalmacije.

Red. broj	Vladar	Godine vladanja	AU	AR	AE	Ukupno	Index
1.	Anastazije (491–518)	27	26	1	9	36	1,33
2.	Justin I (518–527)	9	22	–	21	43	4,77
3.	Justin I i Justinijan I.		1	–	–	1	–
4.	Justinijan I (527–565)	38	75	51	238	409	10,76
5.	Justin II (565–578)	13	29	–	83	112	8,61
6.	Tiberije II, Konstantin (578–602)	4	15	–	17	32	8,00
7.	Mauricije Tiberije (582–602)	20	7	3	55	65	3,25
8.	Focas (602–610)	8	6	–	52	58	7,25
9.	Herakllije (610–641)	30	10	1	20	31	1,03
			191	56	540	787	

Od vladara koji nasljeđuju Heraklija tj. od Konstantina II. pa do Justinijana II, dakle od 641. pa do 711. god. u Numizmatičkoj zbirci ima samo 11 zlatnika dok za sada nema niti jednog identificiranog bilo srebrenog ili bakrenog primjerka.

Među nalazištima novca iz navedenog perioda može se kazati da su u zbirci dva grada dobro zastupana i to Salone s 288 primjeraka i Naronu³⁰⁾ sa 65.

Od manjih mjesta među nalazištima je najinteresantniji depot iz Slatina (o. Čiovo) – 111 promjeraka^{30a)}. Daleko su iza s jednim ili dva primjerka zastupana manja mjesta na južnim padinama brda Kozjaka i Mosora kao što su: Kaštel-Sučurac, Resnik (Kaštel-Novi), Srinjine i Mravince, ist. od Salone, sve nalazišta u okviru Agera Salonitanusa. Iza spomenutih brda tj. prema unutrašnjosti sljedeća su nalazišta: sa po 6 primjeraka: Dugopolje (sjev. ist. od Splita) i Čaporice (ist. od Sinja); sa po 4: Gardun (castra VII. leg. CPF), pa Bisko, Muć, Radošić, Bajagić, Dolac i Zagvozd s po jednim komadom.

U prije navedenim brojkama novca pojedinih vladara ogleda se i jedan pravilan odnos u količini novca s kontinuitetom vladanja. Tako npr. Justinijan I. vlada 38 godina i broj njegovog novca je i najveći (409). Podijelimo li broj ovog novca s brojem godina vladanja dobija se indeks ovog odnosa. Taj bi kod Anastazija bio 1,33, Justina I – 4,77, Justinijana I – 10,76, Justina II – 8,61, Tiberija II Konstantina – 8,00, Mauricija Tiberija – 3,25, Foke – 7,25 i Heraklija – 1,03.

Iz priložene tabele vidi se da brončanog novca ima za 2,82 puta više od zlatnoga koji je uvijek kao i danas bio više cijenjen i čuvan od brončanog. S druge strane valja imati na umu i broj osoba (administrativni i vojni vodeći personal) kojima se u ono doba takav novac isplaćivao što biva jasnim poradi povijesnih događaja u ovim krajevima. To objašnjava i činjenica što dosta visok broj zlatnika postaje sve to manjim od Justinijana I. prema Herakliju čijeg je novca inače i u brončanom kovanju najmanji broj. Isto tako treba imati na umu i to da je brončani novac bio svakodnevno sredstvo plaćanja pa time dostupan i većem broju stanovništva. Sigurno je da se i u ovome tj. u najmanjem broju Heraklijeva novca u srednjoj Dalmaciji vide društvene prilike kao odraz raznih provala i napada avaroslavenskih masa na prostranstvima carstva te borbi s Perzijancima i Arapima na istoku što je, sasvim razumljivo, dovelo do slabljenja sveukupnog gospodarstva.

Osim ovog depota nije ovog časa poznato da su na području Salone bili nađeni slični nalazi iz ranijeg perioda bizantskog carstva. Doduše moram kazati da su prigodom iskopavanja H. Kählera³¹⁾ kod Porta Caesarea u Solinu 1933. god., i to na zapadnoj strani, u jednom procijepu u zidu, bili nađeni brončani novci koji su u većini toliko loše sačuvani da ih je teško identificirati. Čini se da pretežni dio ovog depota ipak pripada Justinijanovim emisijama uz koje su i dva primjerka tzv. solinske kovnice. O višekratnim skupnim nalazima novca na području Salone informira i L. Katić u svom članku o posljednjim danima grada.³²⁾ On, međutim, ne kaže ništa o sadržaju tih skupnih nalaza pa ih prema tome nije moguće niti vremenski opredijeliti. Bit će najvjerojatnije da se pretežno radi o rimskom novcu. Nije mi poznato da su spomenuti depoti obrađeni u stručnoj literaturi a ni nema ih u zbirci Arheološkog muzeja u Splitu.

Ovom prigodom potrebno je objasniti zašto u Numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu nema većega broja bizantskog novca kod tolikih dosadašnjih iskopavanja u Saloni. Tome je prvenstveno uzrok što se u starijim iskopavanjima pred 60 i više godina, manje pažnje poklanjalo tzv. sitnim arheološkim predmetima i što pri iskopavanjima često nije bio trajno prisutan arheolog. Stoga su se zaključci u pogledu pojedinih objekata ili urbanih cjelina donosili ponajviše na temelju objašnjavanja raznih literarnih vijesti, među koje ubrajam i one epigrafskog karaktera, dok su sitni arheološki predmeti kao što je novac ostajali po strani. Proučavanjem i ovakvih arheoloških nalaza što se sada redovito kod nas događa osobito nakon 2. svjetskog rata, moglo se dokazati da su neki bizantski gradovi uništeni kojih 10 pa i više godina kasnije negoli se to prije ovakvih proučavanja mislilo. To se osobito dobro ilustrira npr. nalazima bizantskog novca u susjednoj Rumunjskoj (Histria).³³⁾

Kad se već govori o bizantskom novcu u Solinu, vrijedno je upozoriti na dva depota iz njegove bliže okolice: jedan je dospio u zemlju prije propasti Salone, a drugi malo kasnije. Prvi je depot otkopan 1911. god. u Slatinama (o. Čiovo), jugozapadno od Splita.³⁴⁾ Prema F. Buliću u depotu se nalazilo 168 komada polufollisa i dekanumija Justina I. (518-527) koji je Arheol. muzej u Splitu otkupio. Drugi je nalaz mlađi i može biti vrlo koristan u ilustriranju događanja na otocima srednjeg Jadrana nakon razorenja Salone i raseljavanju njenih stanovnika. On je nađen 1919. god. u Nerežišćima (o. Brač).³⁵⁾ F. Bulić je mogao vidjeti samo manji dio tog depota (7 komada) koji su činili solidi, i to: po jedan Heraklija i Heraklija Konstantina, Konstanta II, 2 primjerka Konstanta II. i Konstantina Pogonata i 3 primjerka Konstantina Pogonata i njegovih sinova Heraklija i Tiberija, dakle u vrijeme od 613. do 668.

Kako se iz ranijeg izlaganja vidi, Bulićev zaključak da je Salona bila porušena 614. god., bio je općenito prihvaćen kao i to da se u opsegu grada nije više nikada obnovio život, jer za to nema arheoloških dokaza. Ovaj depot iz 1979. god., međutim, u kojem su najmlađi novci cara Heraklija, pokazuje da se u gradu još i dalje živjelo, tj. poslije 614. god.

Dva follisa pod red. br. 42 i 43 u Katalogu, najmlađi su Heraklijevi novci u ovom depotu; kovani su u trećoj godini Heraklijeva vladanja.

Follis pod red. br. 44 ima sačuvan tek neznatan dio legende, ali se na av. prilično jasno razabire lik Heraklija i sina mu Heraklija Konstantina. Ovaj je novac također kovan u Konstantinopolisu u 5. godini vladanja tj. 614/615.

Najveći problem ovog depota predstavlja novac pod red. br. 45. To je prekov na jednom polufollisu gdje se na av. od pređašnje legende sačuvao dio završetka VSP. Novac je prekivanjem slabo izrađen: na av. su obje figure slabo otisnute tako da se ne mogu detaljno opisati. Identificiranje je moguće likovnim putem tj. ikonografskom analizom uz pomoć dijela legende. Eliminacijom likova na drugim ranijim i kasnijim bizantskim novcima dolazimo

do zaključka da je to bez sumnje Heraklijev novac. Na rev. legenda nije potpuno otisnuta: nedostaje jasno vidljivo uobičajeno A/N/N/O od čega se naziru tragovi, jer novi žig nije potpuno prekrpio ranija slova odnosno brojeve. Dalje na rv. nema križa između krakova K kao ni znaka oficine. Najveći je pak problem u čitanju datuma emisije odnosno godine vladanja. Jasno se vide brojke XI, dok su iznad spomenutih znakova veoma slabo vidljivi ostaci poput brojke V odnosno X iz čega bi proizlazile dvije varijante čitanja kao XXI tj. 21. god. (=630/631) odnosno V/XI tj. 16. god. (=625/626). Posljednja kombinacija brojeva nije uobičajena pa stoga mi se čini da ipak treba čitati X/XI. Ovaj posljednji broj bi se slagao i s tabelarnim prikazom Heraklijevih emisija koji daje C. Morisson u svom Katalogu bizantskog novca u Bibliothèque nationale u Parizu.³⁶⁾ Tu vidimo da se Heraklije i njegov sin Heraklije Konstantin na bakrenim novcima javljaju dva puta: prvi put je Heraklije Konstantin prikazan kao dječak a drugi put kao odrastao, pa se takav s ocem vidi na emisijama između 20–30 godine vladanja tj. između 629–640. god.

Na našem primjerku su oba lika jednako visoka pa kako oštećena legenda ne daje odlučnost u čitanju brojeva emisije kao X/XI, čini mi se da bi prikaz vladara na aversu mogao dati izvjesnu sigurnost da se godina emisije ipak čita kao X/XI. Imam dojam da novac nije bio duže vrijeme u upotrebi, već da on kod prekivanja nije bio tako dobro otisnut i na taj način nije potpuno izbrisao raniju legendu.

Iz Solina se u Numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu osim dosad navedenih Heraklijevih novaca, nalaze sljedeći: jedan follis i jedna četvrt silikve. Follis je nađen i otkupljen 1908. god. u istočnom dijelu grada, u produžetku ulice u kojoj je otkriven natpis s imenom PETRVS. Ovaj je follis kovan u Nikomediji 611/612. god. Četvrtina silikve pripada emisijama iz Ravene; ima na rv. Heraklijev monogram (HP), a prema W. Wrothu I,247, br. 20 bila bi kovana poslije 615. god. Između 11 preostalih Heraklijevih novaca koji se nalaze u zbirci izdvajam jedan koji bi mogao potjecati iz Solina. To pretpostavljam prema okolnostima kako sam ga zatekao u zbirci prigodom sređivanja fundusa. To je follis na kojem su prikazani Heraklije, Heraklije Konstantin i Teodora, kovan je 624/625. god. u Konstantinopolisu.³⁷⁾ Iz istočnog dijela Salone potječe još jedan Heraklijev novac koji je nađen u ulici s istočne strane Basilicae urbanae, malo sjevernije od mjesta gdje je bio nađen follis iz 1908. god.³⁸⁾

Navedeni primjerci Heraklijeva novca svjedoče da se u Solinu trgovalo, odnosno boravilo i poslije 614. god. koja je godina – kako smo vidjeli – uzimana kao granični datum postojanja grada pa je stoga zahvaljujući navedenim nalazima potrebno spomenutu granicu podignuti naviše sigurno za jedno, pa čak – vrlo vjerojatno – i za dva desetljeća. Vidjeli smo da je iz područja grada dosad najmlađi novac follis iz 624/625. god. odnosno polufollis iz 630/631. što ne mora značiti da je on baš te godine morao dospjeti u zemlju. Radije bih pretpostavio da se to dogodilo koju godinu kasnije pa se

time dobija nešto povišena vremenska granica opticaja Heraklijevog novca u Saloni te prema dosad iznesenom i viši datum propasti grada. Svakako ostaje činjenica da je na području antičke Salone posljednji kolao Heraklijev novac. Ovo naglašavam s razloga što se iz kasnijeg perioda bizantskog carstva u doba hrvatske države u Solinu mogu naći istovremeni bizantski novci. Isto tako uvidom u stanje bizantskog novca u Numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu od Anastazija do Heraklija pa zatim i dalje vidi se kako je količina novca u konstantnom opadanju da bi npr. brončani novac kojeg je ranije bio veći broj u Heraklijevo vrijeme opao pa kasnije u jednom periodu od 641. do 813. god. potpuno nestao. To svakako još jednom objašnjava nesređeno društveno stanje i teške ekonomske prilike na istočnoj jadranskoj obali.

U "slučaju Salone" količina bakrenog novca (7 komada) upozorava da su se prilike u Solinu izmijenile ne u 4. godini Heraklijeva vladanja, ponavljam, nego najmanje jedno i po, a vjerojatnije i dva desetljeća kasnije, u koje bi doba trebalo staviti razorenje Salone. Naravno da na temelju ovdje izloženih numizmatičkih priloga nije moguće odrediti točan datum već približan, odnosno post quem kada je došlo do propasti grada. To se svakako prema novcu iz depota (red. br. 45) dogodilo poslije 630/631. tj. u godinama prije 639. koja je općenito prihvaćena kao krajni datum do kada je došlo do razorenja. Nakon 639. godine dolazi do akcije opata Martina na otkupu zarobljenika i prijenosu kostiju solinskih mučenika u Rim.

Kad se govori o posljednjim danima Salone, čini mi se da je vrijedno upozoriti na mišljenje I. Nikolajević koje je iznijela na prvim "Disputationes Salonitanae". Ona je, naime, analizom nekih kulturnih objekata u Saloni došla do zaključka da se prigodom zauzimanja grada od strane avaro-slavenskih osvajača nisu svi stanovnici razbježali već da je ostao jedan manji broj koji je nastavio živjeti u izvjesnoj koegzistenciji s došljacima. Istom nakon prijenosa kostiju mučenika u Rim, a kasnije u Split, došlo bi – prema njenom mišljenju – do napuštanja Solina,³⁹⁾ a to se dogodilo sredinom 7. stoljeća.⁴⁰⁾

Pisanih vijesti o razorenju grada nema iz bližih stoljeća, kako je bilo na početku ovog rada istaknuto, nego tek u 10. stoljeću u Konstantina Porfirogeneta koji u 29. i 30. poglavlju svog djela *De admimistrando imperio* opisuje pad Salone. Tu se nalazi manje-više standardna priča o zauzimanju grada uobičajena u srednjovjekovnih pisaca gdje se gradovi redovito osvajaju lukavstvom. Tako je i ovdje. Neprijatelj se domogao vojničke opreme i znakova svladavši romansku stražu koja je bila na Dunavu, odnosno na Klisu. Ja bih tu stražu radije pretpostavio u bližem zaleđu Salone na području gornjeg toka rijeke Cetine. To mi se čini mnogo razumljivijim i vjerojatnijim, jer svladavanjem straže na jednoj od točaka koje niže navodim napadač se za nekoliko sati forsiranog pješaćenja lakše i neopaženo mogao privući Saloni nego kad bi se spomenuti događaj odigrao na Dunavu. Da bi se prevalio put od Dunava do Salone, potrebno je puno više vremena a isto tako veća je

vjerojatnost da bjegunci pred napadačem izvijeste što se dogodilo sa stražom koju je neprijatelj likvidirao.

Prema mojem mišljenju tri su točke oko kojih su straže mogle biti postavljene. Počevši od sjevera kao važan strateški položaj navodim prijevoj kod Uništa, sjeverno od izvora rijeke Cetine, preko kojeg se dolazi iz Livanjskog polja. Drugi je položaj onaj na Vagnju preko kojeg se također iz Livanjskog polja može doći u Sinjsko polje, a njega treba povezati s nešto južnijim, lakšim prelazom Cetine kod Hana, sjeveroistočno od Sinja. Na spomenutom području bilo je moguće braniti prijelaz preko rijeke na taj način što su straže bile sjevernije na Vagnju, odnosno neposredno uz desnu obalu Cetine kod Hana gdje ima plićaka koje je lako prijeći. Treća točka je možda najvažnija. Ona se nalazila na području današnjeg Trilja gdje je najvjerojatnije straža bila postavljena da čuva most kao i prijelaze (plićake) gdje se moglo lakoćom pješice, a osobito konjima pregaziti rijeku. Na tom području je straža za ledima imala vrlo dobar oslonac u utvrdi na Gardunu gdje se nekoć nalazio logor VII. legije (LEG. VII CPF). Postoji, doduše vjerojatnost da je on još do tih vremena mogao biti upotrebljiv ako ne u izvornom obliku a ono svakako ojačan na način bizantskog utvrđivanja.⁴¹⁾ Na ovom području je napadač mogao iznenaditi stražu, svladati je i za kratko vrijeme neopažen približiti se Saloni, koja ga je dočekala otvorenih gradskih vrata uvjeren da prima svoje vojnike. Međutim istom kad su napadači ušli u grad, obračunali su se s preostalom posadom i počeli paliti dijelove grada pa su tek tada shvatili da su prevareni, ali je u tom času bilo kasno organizirati obranu.^{41a)}

Budući da se u 30. i sljedećim poglavljima De administrando imperio govori o seobi Hrvata i Srba, carev je spis u nas posljednjih pedesetak godina često obrađivan pa su odatle nastale zanimljive rasprave među kojima ističem one Lj. Hauptmanna,⁴²⁾ B. Grafenauera,⁴³⁾ N. Klaić⁴⁴⁾ i B. Ferjančića,⁴⁵⁾ jer se datumi koji se tamo predlažu za dolazak Hrvata nekako usklađuju s godinama emisija najmlađih Heraklijevih novaca i Salone. Ovom prilikom moram također spomenuti i radove drugih medijevalista kao npr. F. Barišića,⁴⁶⁾ J. Kovačevića,⁴⁷⁾ M. Čorović-Ljubinković⁴⁸⁾ koji su se također bavili problematikom avarskih i slavenskih migracija na Balkanu u 6. i 7. st.

Posljednji novac našeg depota (br. 45) datiran je 21. godinom Heraklijeva vladanja (630/631) odnosno ranijim follisom iz 624/625. što znači da u tim godinama Salona još uvijek živi, dok bi stvarni događaj zauzimanja grada trebalo tražiti u godinama koje slijede, ali svakako prije misije opata Martina 641. god. Dovodeći prije navedene datume tj. 626. ili 631. god. u vezu s drugim povijesnim a vremenski bliskim događajima na prostranom Balkanskom poluotoku pretpostavio bih da je do pada Salone moglo doći za vrijeme dolaska Hrvata u ove krajeve odnosno nakon avaro-slavenskog poraza pod Konstantinopolisom 626. god. kad je Hrvatima i Srbima bio slobodan prolaz iz pradomovine u današnje krajeve, ali ne vežući se fiksno za neke godine.

Prihvati li se međutim jedan od navedenih datuma (625. ili 631. god.) kao datum razorenja Salone, ostaje problem kako ćemo objasniti vijest o otkupljivanju zarobljenika od strane opata Martina 641. godine. Činjenica je svakako da je on skupio kosti mučenika i prenio ih u Rim jer to svjedoči pouzdan izvor; osim toga dužnost mu je bila da se pobrine i za zarobljenike koji su se nalazili u barbarskim rukama. Teško je vjerovati da bi tko u onim burnim vremenima, uzme li se da je Salona pala 631. god., držao zarobljenike sve do 641. god. tj. punih 10 godina i to potiče na misao da je pad Salone bio još koju godinu poslije 631. tj. bliže 639. god. ali za tu pretpostavku, osim pukog nagađanja, nema nikakvih arheoloških odnosno numizmatičkih dokaza. Dugo zadržavanje zarobljenika u barbara sve do 641. god. još je teže shvatiti ostane li se kod ranijeg datuma tj. da je Salona pala 614. god.

Čini mi se da će prihvaćanjem predloženog višeg datuma razorenja Salone, tj. u vrijeme nakon posljednjih emisija Heraklijeva novca (625. odnosno 631. god.) morati doći i do izvjesnih promjena u tumačenju nekih događaja u određenim društvenim strukturama onog vremena, kao npr. u slijedu historiciteta posljednjih salonitanskih biskupa.⁴⁹⁾

Uvjeran sam da će ovaj prilog o vremenu razorenja Salone temeljen na numizmatičkim nalazima predloženi datum razorenja grada poslije 625. odnosno još bolje poslije 631. god. omogućiti i različita tumačenja drugih detalja o nejasnim povijesnim događanjima u prvoj polovini 7. st.

B I L J E Š K E:

- 1) F. BULIĆ, *Sull'anno della distruzione di Salona*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (= Bull. dalm.), sv. XXIX, Split, 1906, str. 268 i d. – F. BULIĆ, *Izabrani spisi*, izd. Književni krug, Split, 1984, str. 291 i d.
- 2) O spomenutim istraživanjima F. OREB, *Archaeological Excavations in the Eastern Parte of Ancient Salona in 1979*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (= VAHD), sv. 77 Split 1984, str. 25 i d.
- 3) N. CAMBI – M. IVANIŠEVIĆ – D. MARASOVIĆ – F. OREB – Ž. RAPANIĆ, *Solin Centar, istraživanja 1979. god.* str. 28 (šapirogrf. tekst). – U istraživanjima su sudjelovali N. Cambi, B. Kirigin, E. Marin, F. Oreb, Ž. Rapanić i autor ovog priloga. Osjećam se dužnim i na ovom mjestu zahvaliti gore navedenim kolegama na suglasju da sam mogao na skupu "Disputationes Salonitanae" referirati o depotu bizantskog novca iskopanog prigodom spomenutih istraživanja.
- 4) F. BULIĆ, *Bull. dalm.*, sv. XXIX, 1906, 304.
- 5) G. OSTROGORSKI, *Istorija Vizantije*, Beograd 1969, 104.
- 6) CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De thematibus et De administrando imperii*, recognovit I. BEKKERUS, Bonn 1840. – B. FERJANČIĆ, *Vizantski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, sv. II, Vizantološki institut, knj. 7. Beograd 1959.
- 7) F. RAČKI, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, dio I, 277. – F. BULIĆ, *Bull. dalm.*, sv. XXIX, 271.
- 8) F. BULIĆ, *Bull. dalm.*, XXIX, 273 gdje se navodi odgovarajuća literatura.
- 9) *Ibidem*, 273, bilj. 7 i 8. – F. RAČKI, *Rad JAZU*, sv. 59, Zagreb 1881, 207 i 208.

- 10) THOMAS ARCHIDIACONUS, *Historia Salonitana*, dig. F. Rački (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. XXVI, Zagreb 1894, 30. – F. BULIĆ, *Bull. dalm.*, sv. XXIX, 274.
- 11) THOMAS ARCH., *Hist. Sal.* (F. Rački), 29, bilj. 5. – N. Klaić, *Historia Salonitana Maior, SANU*, Odelenje društ. nauka, knj. 55, Beograd 1967, 91; i str. 34, bilj. 207.
- 12) F. BULIĆ, *Bull. dalm.*, sv. XXIX, 276. – E. BOGUSLAVSKI, *Methode und Hilfsmittel der Erforschung der vorhistorischen Zeit in der Vergangenheit der Slaven*, Berlin 1902, 84, bilj. 168.
- 13) F. BULIĆ, *Bull. dalm.*, sv. XXIX, 280. – Rački i Klaić, vidi bilj. 11.
- 14) N. KLAJČ, *Hist. Sal.*, 34, bilj. 207.
- 15) K. JIREČEK, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Wien 1901, 26. – K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjeg veka*, u *Zbornik K. Jirečeka*, Beograd 1962, str. 25 itd.
- 16) N. NODILO, *Historija srednjeg veka za narod hrvatski i srpski*, knj. III, Zagreb 1905, 309–314.
- 17) F. BULIĆ, *Bull. dalm.* sv. XXIX, 292.
- 18) V. KLAJČ, *Poviest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. st.*, sv. I, Zagreb 1899, 28.
- 19) F. BULIĆ, *Bibliografia delle opere nelle quali si fa cenno della storia e dei monumenti della Dalmazia*, *Bull. dalm.*, sv. XXVIII, 1905, 115. – Koliko se malo vodilo računa o sitnim nalazima, osobito pak o točnom obilježavanju i prikupljanju novca prigodom istraživanja u Solinu u prva dva desetljeća 20. st. može pružiti uvid u stanje rimskog novca u Numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu. Pretpostavljam da je novac najčešće bio Buliću utajivan. Da je toga novca rimskog i bizantskog moralo biti prilično mnogo, dokaz su istraživanja iz 1969. god. istočno od Porta Caesarea kojom prigodom je sakupljeno nekoliko stotina spomenutog novca.
- 20) F. BULIĆ, *Bull. dalm.* sv. XXIX, 292
- 21) *Ibid.* 293.
- 22) R. Egger, *Forschungen in Salona*, sv. II, Wien 1926, 90; sl. 50.
- 23) F. BULIĆ, *Bull. dalm.*, sv. XXIX, 295.
- 24) *Ibidem*, str. 297.
- 25) *Ibidem*, 298. – K. JIREČEK, o. c. 102.
- 26) B. GABRIČEVIĆ, *Question de la datation du sarcophage de l'abesse Jeanne*, *Disputationes Salonitanae* 1, Split 1970, sv. 1, 96 i d.
- 27) *Ibidem*, 99 i 100.
- 28) F. BULIĆ, *Bull. dalm.*, XXIX/1906, 304: "Convienne quindi, su base dei risultati delle indagini storiche ed epigrafiche, che finora si hanno, abbandonare tutte le opinioni anteriori circa la distruzione di Salona negli anni 639 e 626, e ristringersi agli anni 612–614."
- 29) Vidi bilj. 3.
- 30) U Numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu depot zlatnog novca iz Narone inventiran je u odgovarajućem katalogu od br. 437 do 503. Isp. F. BULIĆ, *Ripostiglio dell'ornato muliebre di Urbica e di suo marito trovato a Narona* (Vid di Metković), *Bull. dalm.* XXV/1902, str. 197 i d. – Nakon što je ovaj rad bio objavljen, pristupio sam reviziji determiniranja novca iz spomenutog depota iz Narone i ustanovio da je najmlađi novac u depotu onaj Mauricija Tiberija (582–602) a ne kako je Bulić mislio onaj Tiberija II. Konstantina. Isp. I. MAROVIĆ, *A Hoard of Byzantine gold Coins from Narona, Situla*, sv. 26 Ljubljana 1988, str. 295 i d. (= *Studia numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik oblata*).
- 30a) O depotu iz Slatina (o. Čiovo) kao i novcima solinske kovnice vidi I: MAROVIĆ, *Depot bizantskog novca iz Slatina i novci solinske kovnice u Arheološkom muzeju u Splitu*, VAHD (= *Disputationes Salonitanae – III*), sv. 79/1986, str. 285 i d.

- 31) H. KAHLER, Die Porta Caesarea in Salona, VAHD, sv. LI/1940, str. 1 i d.
- 32) L. KATIĆ, Vjerodostojnost Tome Arcidjakona i posljednji dani Solina, VAHD, sv. LIII/1952, str. 109.
- 33) A. PETRE, La population romanobyzantine en Scytie mineure (VIe – VIIe s.). Dacia, sv. VII/1963, 323, bilj. 26.
- 34) F. BULIĆ, Elenco degli oggetti d'arte, Bull. dalm., sv. XXXV/1912, 80, bil. 1. – Vidi bilj. 30a.
- 35) Fr. BULIĆ, Skrovište zlatnih novaca, našasto u Nerežišćima, VAHD, sv. XLIII/1920, 199. – Nisam mogao ustanoviti da je Muzej otkupio što od ovog depota. Od deset zlatnika Heraklijevih sinova, koji se nalaze u numizmatičkoj zbirci AMS za jednog se može kazati da je nađen u Asseriji (kod Benkovca), a za drugog da najvjerojatnije potječe iz Starog Grada (o. Hvar) ili njegove okolice. Nije isključeno da je neki od osam preostalih, koji je pripadao spomenutom depotu, bio naknadno nabavljen za Arheološki muzej u Splitu. – Za naseljavanje bjegunaca iz Salone i Epetija na Braču, isp. D. VRŠALOVIĆ, Povijest otoka Brača, Supetar 1968, str. 53 i 403, bilj. 154 gdje se nalazi citirana starija literatura koja obrađuje spomenuti problem.
- 36) C. MORRISSON, Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque nationale, Tome premier, Paris 1970, str. 256.
- 37) W. WROTH, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, vol. I, London 1908, 207, str. 181 – s razlikom što naš ima Δ kao znak kovnice.
- 38) Potaknut novinskim člankom V. MIRKOVIĆA, Presudio Heraklijev novčić, Vjesnik Zagreb od 9. XII 1979. god., prof. J. Sesartić obavijestio me je svojim pismom od 11. XII. iste godine, priloživši otisak, da on posjeduje jedan Heraklijev follis koji je našao u proljeću 1949. ili 1950. god. u Solinu, u blizini terma, a s istočne strane Basilicae urbanae. Novac je vrlo dobro sačuvan, kovan je treće godine vladanja u kovnici u Kyziku, oficina B. I na ovom mjestu zahvaljujem prof. J. Sesartiću na pruženoj informaciji.
- 39) I. NIKOLAJEVIĆ, Salona cristiana aux VIe et VIIe s., Disputationes Salonitanae – 1, Split 1975, str. 95.
- 40) I. NIKOLAJEVIĆ, Salona Christiana u VI. i VII. veku, VAHD, sv. LXXI–LXXIII/1979, 169.
- 41) Novci Justina I (1) i Justinijana I (3) nađeni na Gardunu svjedoče da se u to vrijeme živjelo na tom području.
- 41a) Prigodom pisanja rada koji sam pročitao na Disputationes Salonitanae – 2 u Splitu 1979. god. nisam znao za sadržaj priloga N. JAKŠIĆA koji je svoj rad pročitao nakon mog izlaganja. Ne znajući za misli jedan drugog došli smo do veoma sličnog mišljenja u pogledu rasporeda snaga i pravca kretanja osvajača Salone s time da se Jakšić poslužio raspravom R. Novakovića koja meni tada nije bila dostupna. Isp. R. NOVAKOVIĆ, Neka zapažanja o 29. i 30. glavi De administrando imperio, Istorički časopis, knj. XIX, Beograd 1972, str. 5 i d.; N. JAKŠIĆ, Constantine Porphyrogenitus as Source for Destruction of Salona, VAHD, sv. 77/1984, str. 315 i d.
- 42) Lj. HAUPTMANN, Dolazak Hrvata, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb, 1925, str. 126.
- 43) B. GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogenita o doseljenu Hrvata, Historijski zbornik, Zagreb 1952, sv. 5, 1 i d. – ISTI, Nekaj vprašanja iz dobe naseljavanja južnih Slovanov, Zgodovinski časopis, sv. IV/1-4, Ljubljana 1950, 23 i d. – ISTI, Slovanski naselitveni valovi na Balkanski polotok, Zgodov. čas., sv. XVIII, Ljubljana 1964, 219 i d. – ISTI, Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan, Simpozijum "Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena", Mostar 24-26. X 1968 /= Akad. nauka i umjetn. BiH, posebna izdanja, knj. XII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, Sarajevo 1969, 48 i 49 (= Simpozij Mostar).
- 44) N. KLAJČ, Marginalia uz problem doseljavanja Hrvata, Razprave SAZU, sv. 5 (= Hauptmannov zbornik), Ljubljana 1966, 27 i d. – ISTA, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 133 i d.

- 45) B. FERJANČIĆ, o. c. 11, bilj. 11; str. 29, bilj. 78. – ISTI, Struktura 30. glave spisa De administrando imperio, Zbornik radova Vizantološkog instituta, sv. XVIII, Beograd 1978, 67 i d. (= Zbornik Vizant.).
- 46) F. BARIŠIĆ, Vizantinski Singidunum, Zbornik Vizant., sv. III, Beograd 1955, 12. – ISTI, Car Foka i podunavski Avaro-Sloveni, Zbornik Vizant., sv. IV, 1956, 73 i d. – ISTI, Procesi slovenske kolonizacije istočnog Balkana, Simpozij Mostar, 11 i d.
- 47) J. KOVAČEVIĆ, Arheološki prilog preciziranju hronologije slovenskog naseljavanja Balkana, Simpozij Mostar 57 i d.; ISTI, Sloveni i staro balkansko stanovništvo, Materijali IX (= Simpozij srednjovekovne sekcije ADJ, Prilep 1970), Beograd 1972, str. 63. (= Materijali IX).
- 48) M. ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ, Odnosi Slovena centralnih oblasti Balkana i Vizantije, Materijali IX, str. 81. i d.
- 49) F. BULIĆ – J. BERVERALDI, Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.) Prilog Bull. dalm., 1912, str. 60-68, Prilog A-F. Čini mi se oportunim da bi se trebalo opet pozabaviti slijedom i historicitetom zadnjih solinskih biskupa u okviru sada predloženog kasnijeg datuma razorenja grada. – P. B. GAMS, Series episcoporum ecclesiae catholicae, Ratisbonae 1873, 420. O posljednjem biskupu u Saloni, Theodorusu, isp. N. JAKŠIĆ, Preromanički reljef sa spomenom blaženog Teodora na Bolu na Braču, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. 25, Split, 195, str. 49 i d. Isto tako smatram korisnim upozoriti i na rad R. KATIČIĆ, Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae, Starohrvatska prosvjeta, Split 1988, sv. 17/1987, str. 17 i d.
- Prihvatanje višeg datuma razorenja Salone vjerojatno će povući za sobom raspravu o različitim kronološkim i povijesnim događajima uz našu obalu. Moja namjera je bila da objavom depota iz Solina otkopanog 1979. god. stavim zainteresiranim na raspolaganje odgovarajuću građu i da pozvaniji od mene o tom iznesu svoje mišljenje.

Redakcija zahvaljuje uredniku Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku dr. E. Marinu za dozvolu da se ovaj rad objavi na hrvatskom jeziku u ovom časopisu.

Ivan Marović

REFLEXIONS ABOUT THE YEAR OF THE DESTRUCTION OF SALONA

Summary

During excavations, carried out in Salona in 1979, a hoard of Byzantine bronze coins were discovered (51 pieces) in the eastern part of the city (cfr. the paper of F. Oreb). The oldest coin from the hoard belongs to Justinian I and the youngest to Heraclius with his son Heraclius Constantine. According to generally accepted opinion the town area was never settled down after the destruction of Salona. Since in the above mentioned hoard the youngest coin of Heraclius was minted in 630/31 and since it was found in the city area, the life must have existed there also after the year 614, established by Bulić as the year of the destruction of the town. The author reviewed all the earlier hypotheses concerning the destruction and abandonment of Salona. Analyzing also other Heraclius coins from Salona which were minted after 614 and comparing them with the above mentioned youngest coin from the hoard, the author comes to the conclusion that the town was destroyed after 630/31, but before the mission of the abbot Martin in this region, i. e. between 631 and 639.

KATALOG

Br.	Avers	Revers	Dijam. u mm Tež u gr.	Literatura
JUSTINIAN I 527-565 KONSTANTINOPOL				
1	[Legenda potpuno izlizana. Lik vladara pravo, oštećen. (Poprsje Justinijanovo s di- jademom na d., s oklopom i plaštem.)	I Nedostaje križ iznad broja na 1. A/N/N/O na d. X X X V u odsj. CON god. 561/62	16,5/17,5 2,43	1.a) Wroth I, 39 i Mor- rison I, 82 – nemaju s ovom godinom emi- sije.
NIKOMEDIJA				
2	DNIVSTI[ ]	I I god. 527	17/18 3,61	2.a) Wroth I, 48, bilj. 1; b) Hahn Prägetab. VII, tip 110, god. emi- sije: 527
3	[ ]	I Iznad I zvijezda (?) na 1. (AN) N/O u odsj. N	15 3,84	3.a) Wroth I, 49 ne- ma; b) Hahn Prägetab. VII, tip X, 118 b. Ne može se odrediti godi- na emisije
4	[ ]	I Na 1. (AN) N/O na d. XX VIII u odsj. N[ ] god. 554/5	14/15 3,26	4.a) Wroth I, 49 i Morrison I, 88 – ne- maju; b) Hahn I, Prä- getab. VI, tip 118. Broj 6 transkribiran kao VI.
ITALSKA KOVNICA				
5	[ ]ANV[ ] Poprsje Justinijanovo na d. u hlamidi.	I Na 1. i d. zvijezda. O- kolo lororov vijenac.	16/17	5.a) Morrison I, 120, 03 (atelier ita- lien); b) Hahn I, Prä- getab. IX, tip 227. Kovnica Rim.
6	[Kao gore	Kao gore	15 2,69	
7	[Kao gore	Kao gore	18/20 5,28	
8	[Kao gore	Kao gore	17/18 3,43	

Br.	Avers	Revers	Dijam. u mm Tež u gr.	Literatura
JUSTIN II 565–578 KONSTANTINOPOL				
9	DNIVSTI NVSPP[ ] Justin s lijeve a Sofija s desne strane, s aureolom i vijencem, obučeni u hlamidu, sjede, pravo, na dvostrukom tronu. Justin u d. r. drži glob s križem, a Sofija skeptar s križem	M Iznad M je križ na 1. A/N/N/O na d. II dolje Γ u odsj. CON god. 566/7	27/28 14,13	9.a) Wroth I, 79, 33; b) Hahn II, Prägetab. II, tip 43. Slovo Γ označava broj kovnice.
10	[ ] NVSPPAV	Na d. VI II dolje: A(kovn.) u odsj. CON god. 572/3	29 12,35	10.a) Wroth I, 81 nema kovnicu A, kao ni Morrisson I, 32; b) Hahn II, Prägetab. II, tip 43.
11	DNIVSTI [ ]	Na d. VI I I I dolje E u odsj. CON god. 573/4	30 12,87	11.a) Wroth I, 81, 69; b) Morrisson I, 132 – nema. Broj 6 transkribiran kao VI.
NIKOMEDIJA				
12	[ ]VS [ ]PAV	Na d. V dolje A u odsj. NIKO god. 569/70	28/30 12,87	12.a) Wroth I, 87 nema A; b) Morrisson I, 135, 09; c) Hahn II, Prägetab. II, tip 46. AV u ligaturi, a broj 5 kao V.
13	DN[ ]NVSPPAUC	Na d. V dolje B u odsj. NIKO god. 569/70	29 13,62	13.a) Wroth I, 87, 133; b) Morrisson I, 135, 10. AV u ligaturi, a broj 5 transkribiran kao V.
14	DNIVSTI [ ]	Na d. VI II dolje A u odsj. N[ ] god. 573/4	29/31 13,69	14.a) Wroth I, 87, 144–147; b) Morrisson I, 136, 24. – Broj 6 transkribiran kao VI

Br.	Avers	Revers	Dijam. u mm Tež u gr.	Literatura
15	DNIVSTI [ ]	Na d. VII II dolje A u odsj. NIKO god. 573/4	29/30 10,69	15.a) Wroth I, 87, 144-147; b) Morriss- on I, 136, 24. – Broj 6 transkribiran kao VI.
SOLUN				
16	[ ]NU [ ]PPAV Kao broj 9.	K Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. Δ dolje [ ]JES god. 568/9	20 4,90	16.a) Wroth I, 84, 105-107; b) Morriss- on I, 134, 07; c) Hahn II, Prägetab. III, tip 70.
17	[ ]TI NVSPP[ ]	Na 1. A/N/N/O na d. V dolje TES god. 569/70	23 4,90	17.a) Wroth I, 85, 111; b) Morriss- on I, 134 – nema. – Broj 5 transkribiran kao V.
18	DN [ ]	Na 1. A/N/N/O na d. V dolje TES god. 569/70	22/24 6,33	18.a) Wroth I, 85, 111; Hahn II, Präge- tab. III tip 70 (102, tip 70 b). – Broj 5 trans- kribiran kao V.
19	DNIVSTINVS PPAVC	Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. E dolje [ ]JES god. 569/70	21/20 4,95	19.a) Wroth I, 85 – nema; b) Morriss- on I, 134, 09.
20	[ ]STI NVS[ ]	Iznad Φ C Na 1. A/N/N/O na d. X dolje TES god. 574/5	20/21 6,79	20.a) Wroth I, 85 – nema s Φ C; b) Mo- rrisson I, 134 ima va- rijantu s Φ C s kri- žem; c) Hahn II, Prä- getab. III, tip 70 f ali s križem između Φ i C.
KIZIK				
21	[ ]AN (?) [ ]	K Na 1. A/N/N/O na d. III dolje KYZ god. 567/8	21/22 6,37	21.a) Wroth I, 91, 186; b) Morriss- on I, 139 – nema; Hahn II, Prägetab. II, tip 51.

Br.	Avers	Revers	Dijam. u mm Tež u gr.	Literatura
MAURICIJE TIBERIJE 582-602 KONSTANTINOPOL				
22	[ ]AVRC TIBEPPA[ ] Poprsje Mauricija Tiberija pravo. Car s kacigom, oklo- pom i štitom. U d. ruci drži glob na kojem je križ.	M Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. II II dolje Γ u odsj. CON god. 585/6	25/27 10,98	22.a) Wroth I, 131, 35 s razlikom u reversu; b) Morrisson I, 185, 09; c) Hahn II, Präge- tab VIII, tip 67 D.
23	[ ]m[ ]TIBER[ ]	Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. II II dolje E u odsj. CON god. 585/6	29/30 12,21	23.a) Wroth I, 131, 36 (?); b) Morrisson I, 185 – nema
24	[ ]PCP[ ] Kao br. 22.	K Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. II dolje B god. 583/4	22/24 8,00	24.a) Wroth I, 135 – nema; b) Hahn II, Prä- getab. VIII, tip 69.
25	DNMAVRC [ ]	Na 1. A/N/N/O na d. VI dolje Γ	23/28 6,50	25.a) Wroth I, 135- 137 (?); b) Hahn II, Prägetab. VIII, tip 69 D. – Broj 6 transkri- biran kao VI. Iznad br. VI bio je još jedan broj, ali uslijed ošte- ćenja ne može se čit- ati.
NIKOMEDIJA				
26	[ ] Poprsje pravo, ostalo ošteće- no	M Na 1. A/N/N/O na d. V dolje B u odsj. NIK god. 586/7	24/26 11,49	26.a) Wroth I, 140 nema B uz broj 5; b) Morrisson I, 190, 02 (?); c) Hahn II, Prä- getab. VIII, tip 76 D, b. – Broj 5 transkri- biran kao V.

Br.	Avers	Revers	Dijam. u mm Tež u gr.	Literatura
27	[ ] IbEP[ ] Poprsje Mauricija Tiberija s kacigom, oklopom i štitom. U d. ruci-glob s križem.	Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. VII II dolje B u odsj. NIKO god 590/591	28/29 10,61	27.a) Wroth I, 140, 135: razlika u položaju brojeva u rev.; b) Morrisson I, 190, 08; c) Hahn II, Prägetab. VIII, tip 76 D b. Broj 6 transkribiran kao VI.
28	[ ] ERP[ ]	Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. X I dolje A u odsj. N god. 592/3	27/28 9,42	28.a) Wroth I, 140 – nema XI godinu; b) Morrisson: nema.
SOLUN				
29	BEPAV [ ] Poprsje Mauricija Tiberija pravo, s kacigom, štitom i o- klopom; u d. drži glob s kri- žem.	K Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. III dolje TES god. 584/5	19/23 4,42	29.a) Wroth I, 138, 112 (?); b) Morrisson I, 189. 01; c) Hahn II, Prägetab. IX, tip 112. – AV u ligaturi.
30	DNmAVRC TtBPPAV	Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. VI dolje TES god. 587/8	21/22 5,21	30.a) Wroth I, 139, 115; b) Morrisson ne- ma, – AV u ligaturi. Broj 5 transkribiran kao V.
31	DNm[ ] IbPPA	Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. XII dolje T[ ] god. 593/4	21/22 6,32	31.a) Worth I, nema. Prema jedva vidljivi- m ostacima broja vjerojatno XII.
ANTIOHIJA				
32	[ ] TihTO ITANP [ ] Poprsje Mauricija Tiberija, pravo, s dijademom na ko- jem je perjanica u konzular- nom odijelu. U d. ruci drži svitak, a u l. žezlo.	m Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. II u odsj. THEuP god. 583/4	30/31 12,09	32.a) Morrison I, 194, 03 (veoma na- lik); b) Hahn II, Prä- getab. VIII, 95.
33	DNMAUTI CNPANTUT Kao br. 32, iznad orao	M Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. V III dolje Γ u odsj. THEUP' god. 589/90	29 12,16	33.a) Wroth I, 144, 167; b) Morrisson I, 196 – nema; c) Hahn II, Prägetab. VIII, tip 96 A. – Broj 5 tran- skribiran kao V.

Br.	Avers	Revers	Dijam. u mm Tež u gr.	Literatura
	KIZIK			
34	[ ] Nm [ ]	Na 1. A/N/N/O na d. X (?) u odsj. [ ]Y[ ]	21/24 8,25	34. Novac je s obje strane dosta izlizan.
35	DNM [ ]	Potpuno izlizan		
	FOKA 602-610 KONSTANTINOPOL			
36	DNFOCA [ ] Poprsje Fokino, pravo, s kratkom bradom, u konzularnom odijelu. U d. ruci svitak, a u 1. križ.	ANNO na d. II XXXX u odsj. CONF god. 604/5	30 11,21	36.a) Wroth I, 166 – nema s; b) Morrisson I, 227, 06; c) Hahn II, Prägetab. XI, tip 61.
37	DNF [ ]	[ ]NO XXXX na d. VI u odsj. C[ ]NΔ god. 607/8	29/30 11,97	37.a) Wroth I, 166 – nema; b) Morrisson I, 227 – nema; Broj 6 transkribiran kao VI.
38	DNMAC[ ] AGV Poprsje karakteristično za Fokasa.	ANNO XXX[ ] na d. (?) u ods. CON	29/30 10,89	38. Prekov najvjerojatnije na novcu Maruricija Tiberija. Prekovan avers na avers, možda na onom iz kovnice u Solunu.
	NIKOMEDIJA			
39	[ ]AVG	ANNO XXXX na d. III u odsj. [ ]IKO god. 604/5	28/30 10,69	39.a) Wroth I, 171 i Morrisson I, 231 nemaju ovaj primjerak; b) Hahn II, Prägetab. XI, 69 B.
40	[ ] PER [ ]	[ ]NO XXXX na d. VI u odsj. NIKoB god. 607/608	31 11,03	40.a) Wroth I, 171 i Morrisson ovakav primjerak nemaju; b) Hahn II, Prägetab. XI, tip 69 b. – Br. 6 transkribiran kao VI.
	KIZIK			
41	[ ] CA P [ ] CPAVG	[ ]NNO XXXX na d. III u odsj. KYZb god. 604/5	27/28 11,33	41.a) Wroth I, 173, 86; b) Morrisson I, 232 – nema; c) Hahn II, Prägetab. XI, tip 76.

Br.	Avers	Revers	Dijam. u mm Tež u gr.	Literatura
HERAKLIJE				
610-641				
KONSTANTINOPOL				
42	[ ] PERAV Ovjenčano poprsje Heraklijevo pravo, u oklopu sa štitom. U d. ruci ima glob s križem.	M Na 1. A/N/N/O na d. II I dolje E u odsj. CON god. 612/3	29/32 11,39	42.a) Wroth I, 197, 115; b) Morrisson I, 274, 09; c) Hahn sv. III u vrijeme obrade ovog depota nije mi bio dostupan. Ovaj primjerak je prekov. na novcu Maur. Tiberija ili Foke.
43	[ ] PERPAVCS	Na 1. A/N/N/O na d. II I dolje E u odsj. CON god. 612/3	31/32 12,32	Prekov na novcu Foke.
44	[ ] Na 1. stoji Heraklije a na desno Heraklije Konstantin u dugoj odjeći.	Iznad križ na 1. A/N/N/O na d. V dolje B u odsj. CON god. 614/5	30/32 12,62	44.a) Wroth I, 201, 140 (?); b) Morrisson I, 281 - nema. Prekov. Broj 5 transkribiran kao V.
45	[ ] NP Heraklije i Heraklije Konstantin stoje pravo.	K Iznad (?) na 1. [ ] na d. X (?) XI kovnica ? god. 630/1	21/25 5,32	45.a) Wroth I, 282, 145 odveć sličan; b) Morrisson I, 281 nema ovakav novac. Revers je slabo sačuvan.
NEIDENTIFICIRANI				
46	[ ] Potpuno izlizan	K Na d. X	22 10,07	
47	[ ]	I Potpuno izlizan	17 3,08	
48	[ ]	I Potpuno izlizan	14/16 2,60	

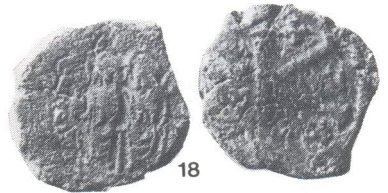
Br.	Avers	Revers	Dijam. u mm Tež u gr.	Literatura
49	[Neidentificirano poprsje na d.]	”	16/17 3,52	
50	[Potpuno izlizan]	”	15 3,06	
51	[ ]]	”	14/17 2,70	

Bilješka: Nije moguće ustanoviti kakva je orijentacija kod primjeraka br. 3, 4, 47-51. Orijentacija kod br. 11, 22, 37 i 45 je ↑↑, a kod ostalih ↑↓ kao što je općenito kod bizantskog novca.

Slika 1.

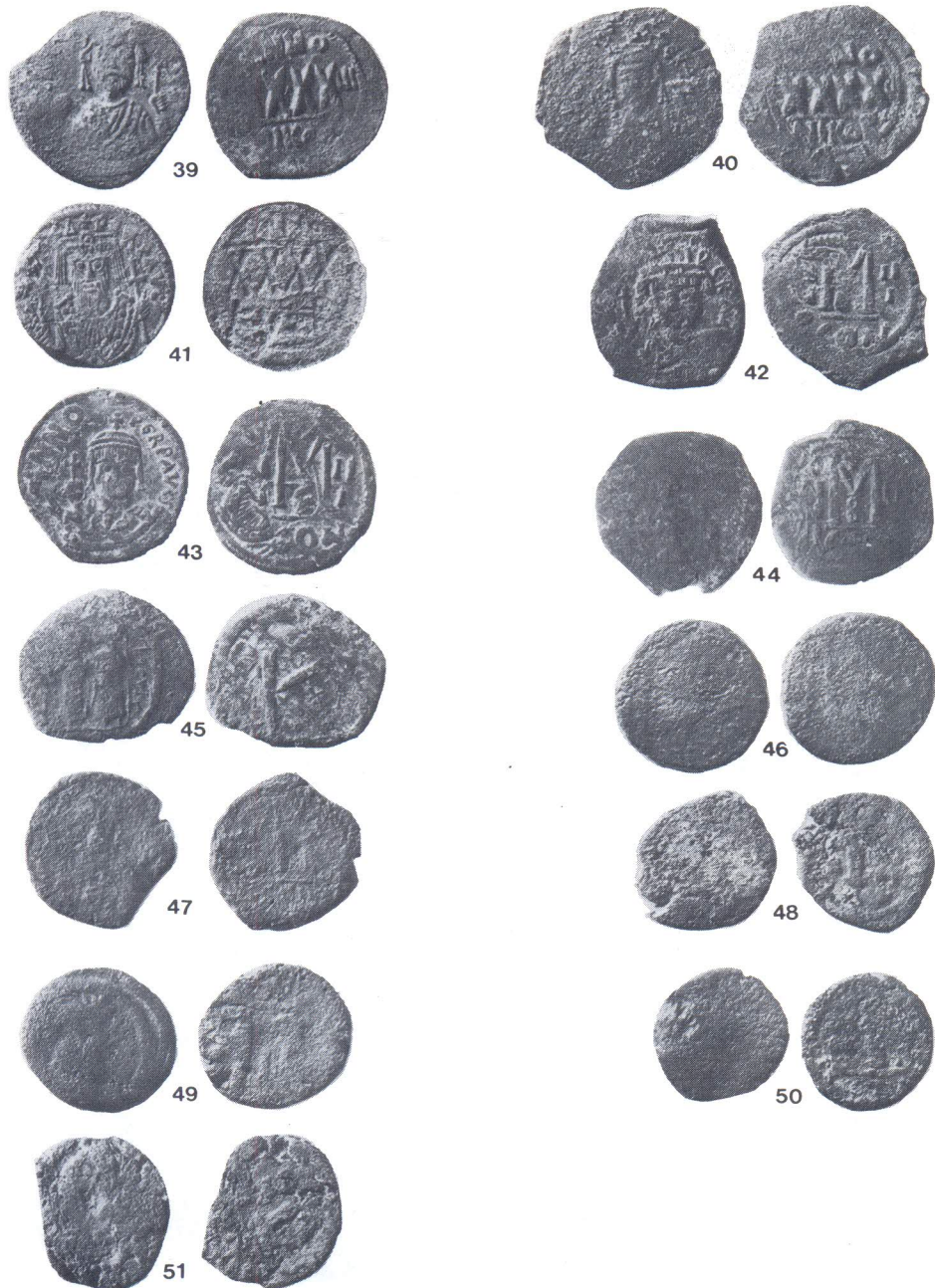

Slika 2

Slika 3

Slika 4